

Willem Elsschot

Het Dwaallicht

Bezorgd en toegelicht door
Peter de Bruijn

Met stadswandeling van
Eric Rinckhout

Athenaeum—Polak & Van Genneep
Amsterdam 2011

Eerste druk, 2010; tweede druk, 2011

Copyright tekst © 2005 Erven A. De Ridder (Willem Elsschot)

Copyright tekstbezorging en aantekeningen © 2010

Peter de Bruijn / Huygens Instituut (KNAW)

Copyright Dwaallichtwandeling © 2010 Eric Rinckhout

Kaart © 2010 Yde Bouma

Athenaeum—Polak & Van Gennep, Singel 262,

1016 AC Amsterdam

Omslag Catapult

Omslagillustratie © FelixArchief Stad Antwerpen

ISBN 978 90 253 6766 4 / NUR 301

www.uitgeverijatheneum.nl

Inhoud

Het Dwaallicht 7

Aantekeningen 61

De Dwaallichtwandeling 73

Kaart 103

Een ellendige novemberavond, met een motregen die de dappersten van de straat veegt. En mijn stamkroeg ligt, helaas, te ver in 't westen om op te tornen tegen dat kille gordijn. Voor het eerst sedert zeer lang, want de jaren vlieden, zal ik ditmaal naar huis gaan, waar mijn ontijdige intrede beschouwd zal worden als een stap op de weg die tot inkeer leidt. Alle begin is moeilijk en beter laat dan nooit, zal mijn vrouw zeggen. Maar eerst nog een krant voor vanavond bij 't vuur, want als ik niet lees werkt mijn zwijgen verkillend op mijn huisgenoten. Och, ik begrijp best dat niets zo drukkend is als de aanwezigheid van een die voor zich uit zit te staren alsof hij alleen was, die nooit een grap vertelt noch iemand op de schouder slaat om hem moed te geven in zijn kwade dagen, die nooit vraagt hoe gaat het, of ben je gelukkig.

Hier heb ik mijn winkeltje, dat ik al jaren bezoek en waar ik de oude juffrouw voor de tienduizendste maal zal horen zeggen wat zij van het weder denkt. Ja, geef ik toe, regen. Motregen, preciseert zij. Ja, eigenlijk motregen. Want ik zou die stalagmiet, waarvan ik de langzame vorming van naderbij gevolgd heb, voor geen geld ter wereld durven tegenspreken.

'Kijk, drie rijstkakkers.' En met die hangende snijtand, die niet vallen wil, wijst zij naar de straat.

Waarachtig, als ik buitenkom en mijn kraag opzet voor een drafje naar de tram toe, wordt mijn aanloop

gehinderd door drie zwartjes die mij de weg versperren. Bemanning van een Indiëvaarder, zoals men ze hier meer ziet drentelen. Ogen als gazellen, lang, gitzwart haar, een katoenen pak dat mij huiveren doet en een zwart staatsiejasje als voor een feestelijke gelegenheid. Een heeft een mutsje op, is iets groter dan zijn maats en schijnt de leider van 't gezelschap te zijn. Eerlijk gezegd is er voor mij niet veel aan, want wij zijn die schilderachtige zwervers hier gewend. Alles schon da gewesen. En ik wil immers naar huis, al is ook daar niets dat mij roept.

'Sir,' zegt de aanvoerder met strelende blik en lokkende glimlach.

Meteen stopt hij mij een stukje karton in de hand, wijst met zijn fijne cigarillovinger en vraagt 'where?'

Wil men niet ingescheept worden, dan is het aangewezen, in een dergelijk geval, beleefd 'neem mij niet kwalijk' te zeggen, even te glimlachen en meteen door te lopen als een die haast heeft, want de ware gentleman moet in de eerste plaats de kunst verstaan het vee ongedwongen op afstand te houden. Ik weet dat al een hele tijd, maar ben zeker te oud om mij nog aan te passen aan die nieuwe, zakelijke stijl, want ik neem het ding zo lijdzaam in ontvangst als de eerste de beste suffer doen zou. De zwartjes staan naast mij en wachten.

Bij nadere inspectie blijkt het iets als de bodem van een sigarettendoosje te zijn. Er is met potlood een hobbelige tekst in gegrift waaruit ik, zo op 't eerste zicht, onmogelijk wijs kan worden. Dan maar even bij de winkelruit, waar het lichter is. En na een laatste inspanning ontcijfer ik het raadsel: Maria Van Dam, Kloosterstraat, 15.

Mijn krantenvrouw, die likkebaardt, maakt haar deur open en stelt haar kanselarij tot mijn beschikking.

‘Kom binnen, mijnheer Verbruggen, hier ziet u beter. En wat vragen zij?’

Zij neemt mij al dertig jaar voor een ander en nu is het de moeite niet meer waard haar nog te zeggen dat ik Laarmans heet. Als de dag zal gekomen zijn, dat ik geen kranten meer koop, laat haar dan gerust een traan plengen op Verbruggen.

‘Where is it, Sir?’ vraagt de zachte stem ten tweeden male.

Verduiveld, zo eenvoudig is dat niet. Hoe moet ik die zwarte broeder aan ’t verstand brengen waar de Kloosterstraat precies gelegen is. Ik behoorde wel een plannetje te tekenen, maar onze geometrische lijnen zouden voor hen misschien generlei betekenis hebben. Dus zal ik proberen het gauw even uit te leggen.

‘This way. Derde rechts, tweede links, eerste rechts en dan een straat... een straat...’ Hoe zegt men in ’s hemelsnaam schuin in ’t Engels? Want die laatste straat, die het doen moet, loopt zomin rechts als links. En het is bovendien een geniepige straat met bochten in. En dan niet rechts, niet links, hervat ik, maar een straat... En ik begin zo geweldig te betogen, dat voorbijgangers de regen trotseren en weldra een kring vormen die ons met belangstelling gadeslaat. Kort maken, want ik sta hier als een impresario, met mijn krantenvrouw in de rug. Look here. En vooroverbuigend maak ik met mijn voorarm een golvende beweging, waarop de toeschouwers naar de grond kijken alsof ik daar iets te grabbel had gegooid. Do you understand? Want, als zij het niet verstaan, kan ik het niet helpen.

‘Yes, Sir, thank you,’ verzekert mijn prachtig zwartje met een sierlijke buiging, terwijl zijn twee makkers mijn gezicht ontcijferen, speurend naar de oprechtheid van mijn bedoelingen. Een zegt iets in een zeer vreemde taal, de aanvoerder zegt iets terug en ik zie dat de indruk gunstig is. Zó gunstig, dat de man met de muts even in zijn jasje scharrelt en mij een doos sigaretten aanreikt, een van ’t zelfde model als het visitekaartje met de Mariaboodschap. Waarlijk, een fooi ontbrak er nog aan.

‘For you, Sir,’ zegt hij.

Ik weiger zijn gift hartstochtelijk, maar voel mij ten zeerste geveleid omdat zij mij onder zoveel medeburgers hebben uitgekozen om bij te dragen tot de vleeswording van hun droom.

‘t Is zonde,’ meent een slagtersjongen, ‘geef het mij dan.’

Waar hij vandaan komt, weet ik niet, maar plotseeling duikt een ruige kerel op, met een ingedeukte neus en een schunnige pet, die zonder plichtplegingen mijn donkere vriend bij de arm beetpakt en een paar stappen meesleurt in een richting waarin de Kloosterstraat van zijn verlangen zeker niet ligt. Het is iemand van de havenkant waar zelfs die brutale slagtersjongen instinctief ruim baan voor maakt. Een waardig exemplaar van het herenvolk dat wij blanken immers zijn.

Ali Khan, want zo heb ik mijn uitheemse makker innerlijk gedoopt, maakt zich vriendelijk los uit de oneerbiedige greep en kijkt mij ondervragend aan, terwijl zijn twee vrienden hun flikkerende zoeklichten op Ali richten.

Er is geen ontkomen meer aan. Ik moet die bosduivel te lijf of mijn zwartjes zijn verloren.

‘U schijnt de stad niet goed te kennen? De Kloosterstraat ligt immers die kant niet uit, kameraad?’ waag ik zo behoedzaam mogelijk om die sinjeur vooral niet te bruuskeren.

‘Kameraad van wie?’ broemt hij. ‘Kloosterstraat, Kloosterstraat. En dat stuk karton dat zij iedereen voorschotelen maar dat niemand lezen kan. Allemaal larie. Is dat nu een weer om in rond te lopen, zoals zij gekleed zijn? Ik neem ze mee naar de Jolly Joker in de Zakstraat, waar goedkope meisjes zitten met zulke tietten.’

Hij brengt zijn harige poten voor zijn borst, opent de vingers tot klauwen en geeft het volume aan.

‘Come on,’ klinkt zijn striemende stem. ‘It is time to go.’ En vooroverbuigend voegt hij mij toe dat hij, en geen ander, deze drie klanten heeft opgepikt.

Wat moet ik doen? Mijn jongens uitleveren of verder medewerken opdat hun collectieve hoop in vervulling zou gaan? En zij snakken niet naar de Zakstraat maar wel naar Maria Van Dam, dat lijdt geen twijfel. Als ik het echter durf bestaan zijn Zakstraat op eigen gezag als onwaardig te verschoppen, dan raak ik misschien aan de slag met dat ondiep. Het beste zal dus zijn henzelf te laten kiezen.

‘Luister. Daar’ – en ik wijs naar het noorden – ‘zijn de meisjes van lieveling en centen. En daar’ – ik wijs in de richting van het beloofde land – ‘is het meisje van de sigarettendoos.’

‘Nee, niet de meisjes van lieveling en centen, zoals u ze noemt, maar deze,’ zegt Ali gedecideerd en in keurig Engels, zijn kartonnen talisman zwaaiend als een standaard.

‘Dan moet u die richting uit. Derde rechts, tweede

links, eerste rechts en dan... zigzag. U moet het zelf weten.'

'Thank you, Sir.' Hij nijgt als een adellijke dame en achter elkaar lopend, gaan de drie op stap door de motregen in de richting van de derde rechts, geweldig nagevloekt door de man met de ingedeukte neus, terwijl ik de tram ga nemen die mij naar vrouw en kinderen voeren zal. Het hele verloop is mij meegevallen, vooral het bondige slot, want het is meestal een lastige karwei om zich zwierig uit zulke kleverigheid los te werken. En nog eens, ik wil naar huis met mijn krant om aldus een aanvang te maken met het bewandelen van het pad der deugd.

Het stond zeker in de sterren geschreven, want mijn wagen wacht een hele tijd op zijn vertrekuur. Hoe het komt, besef ik niet, maar ik voel mij onbehaaglijk, als een die iets op zijn geweten heeft. Van op het balkon kijk ik werktuiglijk naar buiten waar het nu iets minder regent en opeens zie ik mijn drie zwartjes die uit de bakkerswinkel van Jonkheer komen, ieder met een broodje in de hand waar zij gretig in happen en om zich heen kijkend als om zich te oriënteren. Zij schijnen te twijfelen tussen de Reyndersstraat, die de eerste stap is op de weg des heils en de Oude Koornmarkt, die de muil is van een labyrint waar zij in kunnen ronddolen tot zij, bij 't krieken van de dag, naar hun schip toe moeten om er hun werk weer op te nemen. Nooit vinden zij de Kloosterstraat, nooit. En al vonden zij de straat, hoe zouden zij nummer vijftien ontdekken, want voor hen moeten die cijfers van ons hiërogliefen zijn. En opeens zie ik mezelf door het hart van Bombay slenteren, lusteloos en gebroken. Het is nacht en op mijn katoenen pak valt een kille motregen. Ik dwaal straat in, straat uit, door sloppen en bazaars, zoekend naar Fathma die op mij zit te wachten onder een rode lamp, in een huisje dat genesteld moet zijn in de zevenendertigste rechts, vijftiende links, negende rechts, zevende links en dan een bochtige steeg door die ik nooit zal ontdekken. In de hand houd ik een zielig stukje karton waar niemand op

reageert, want als een levende Ganges stroomt een duizendkoppige menigte aan mij voorbij zonder mij ook maar een blik te gunnen. Opgestapt met een hart vol hoop en een vlam in de ogen, sta ik nu voor de derde maal op dezelfde hoek. Het is een kringloop zonder uitkomst en ik weet nu met zekerheid dat ik Fathma niet vinden zal, dat ik haar nimmer aan het hart zal mogen drukken. Bij 't eerste morgengloren draait zij haar trouwe lamp uit en werpt zich op haar divan, snikkend omdat die meinedige blanke man niet gekomen is.

Ik moet toegeven dat ik mij al te gemakkelijk van die jongens ontmaakt heb en mijn gesticuleren, dat nog zo goed als actueel is, komt mij reeds belachelijk voor, vooral die zigzag, want het is zeer onwaarschijnlijk dat zij mijn bedoeling begrepen hebben. En die Maria Van Dam, waarvan zij de naam zo geestdriftig in hun kartonnen blazoën voeren, wie mag dat wel zijn? Zeker een volksmeisje, want ik kan mij niet voorstellen dat drie koelies 's avonds aan de havenkant op zoek zouden zijn naar een freule. Onder het volk vind je echter verduiveld knappe mokers die meestal niet veel complimenten maken. En Maria is voor mij de mooiste van alle meisjesnamen. Nu dat is bijzaak, want het gaat niet om mij maar om het lot van die dolende stakkers.

Onwillekeurig spring ik van mijn tram en ga weer op mijn zwartjes toe die mij dadelijk herkennen en met een glimlach als een dageraad welkom heten.

'Een vreemde stad,' zegt Ali, 'al de straten gelijken op elkander.' Maar ik leg hem met de hand het zwijgen op en verklaar dat ik mee zal gaan tot bij het meisje van de sigarettendoos. Meteen loop ik vastberaden in de richting van de derde rechts, naast Ali, gevolgd door zijn

donkere, zwijgzame kameraden.

Zo ben ik dan eindelijk de baan eens op met mensen die volkomen verschillen van de volksgenoten met wie ik gedoemd ben al mijn dagen te slijten, althans met mensen van een andere kleur, die anders lopen, anders groeten en lachen, misschien ook anders haten en beminnen, die in ieder geval van onze beroemdste medeburgers nooit hebben gehoord en voor wie onze vorsten en heiligen absoluut niet in tel zijn, dus zeer waarschijnlijk mensen naar mijn hart. En nu deze drie zo onverhoopt mijn pad hebben gekruist moet ik er onverwijld uithalen wat er uit te halen is, want onze betrekkingen zullen kortstondig van duur zijn.

Om met iets te beginnen, vraag ik of hij Maria al gezien heeft, want wie weet hoe zij aan die eigenaardige visitekaart geraakt zijn en ik wil zekerheid hebben dat zij geen fictie is maar een tastbaar iemand. Ja, hij heeft haar gezien. Of het een aardig meisje is? Very nice, verzekert hij met overtuiging. Jong? Ik reken er namelijk op, dat aan 't eind van onze kruistocht geen oude kween voor ons zal opduiken. Ali antwoordt bevestigend maar met een matige klemtoon.

'Een jaar of vijftien?' Immers, onze ideeën over jong en oud kunnen zeer verschillen en ik beeld mij in, dat deze zwartjes het zo nauw niet nemen met onze zedelijkheid. Want om mij nu uit te sloven voor mensen met al de vooroordelen die in ons westers lexicon staan, daar bedank ik feestelijk voor.

'Neen, neen,' verzekert hij lachend, met een afwerend handgebaar. Hij draait het hoofd om en zegt iets in zijn taal, waarop ook zijn twee makkers als kinderen aan 't lachen gaan.

‘Veertien?’

Ditmaal krijg ik een berisping van zijn bruine wijsvinger en hij verklaart nu dat zij iets als twintig moet zijn.

‘Dat is beter ook,’ zeg ik vaderlijk, al valt het mij tegen.

‘Beter voor de wet van blanke mensen,’ preciseert Ali.

Dus geen vooroordeel. Hij buigt alleen noodgedwongen voor de cerberus die onze kudde in de pas doet lopen.

Hier in, want dit is de tweede links en het einddoel is bijna in 't zicht. Hield dat ellendige regenen nu maar op dan was alles goed, want zijn wij niet op weg naar een bruiloft? Eigenlijk behoorden wij een ruiker te kopen om daar niet met ledige handen aan te komen, maar in dit seizoen zijn er vooral chrysanten en ik weet waarschijnlijk niet of die feestelijk genoeg zijn sedert zij vooral gebruikt worden om begrafenissen op te luisteren. Daar, naast die vanouds bekende slager, is ook sedert jaar en dag een bloemenwinkel en even kijken kan in ieder geval geen kwaad. De voorraad bestaat hoofdzakelijk uit sierplanten, maar na enig zoeken ontdek ik achteraan een mand met een soort bloemen die mij onbekend zijn maar waarvan het vurig rood de stemming van mijn kameraden uitstekend illustreert. Het is echter de vraag of bloemen wel vat hebben op iemand als Maria Van Dam en bovendien weet ik allerminst of in Indië met bloemen gewerkt wordt. Bloemen of geen bloemen. Ik krijg het benauwd van het twijfelen.

‘Some flowers for the girl?’ vraag ik aan Ali, want tenslotte zijn zij het die in dezen het laatste woord moeten spreken.

Hij pleegt overleg met zijn vrienden en zegt dan dat het goed is.

Goed is, goed is. Dat vind ik geen antwoord. Mij kan het eigenlijk geen bliksem schelen, geloof ik, want ik heb geen aandeel in de onderneming en ik vraag dus nog even of zij erop gesteld zijn of niet.

'In ieder land moet men doen zoals de mensen die er wonen,' beweert hij. En of ik ze dan maar kopen wil, want zij worden hier nogal eens afgezet, omdat zij met ons geld niet overweg kunnen.

Het ruikertje ziet er goed uit en is zo bescheiden van afmetingen, dat wij niet te veel opzien zullen baren bij tussenpersonen die de toegang tot Maria zouden kunnen versperren. Ali vraagt dadelijk hoeveel het gekost heeft en wil geen voet meer verzetten voor ik het geld van hem aanvaard heb. Dan pas neemt hij de bloemen in ontvangst en kunnen wij verder.

Ik wil nu weten of zij haar al lang kennen.

Neen, pas sedert vandaag. Zij was aan boord gekomen om zakken te verstellen en zij hadden haar een sjaaltje gegeven, een pot gember en zes doosjes sigaretten. Nadat zij dat alles aanvaard had, werd een afspraak gemaakt voor vanavond en toen het eerste doosje ledig was had zij naam en adres op de bodem geschreven. Dus niet langs de weg gevonden. Daar zit wel enige waarborg in.

En wie van hen nu eigenlijk op haar verliefd was. Hijzelf of welke van zijn twee volgelingen?

'Alle drie,' verzekert Ali.

En als ik hem even beloer, want het kon wel een geestigheid zijn, spreekt uit zijn aangezicht al de oprechtheid van een paard.

Ik kan mijn westerse onbescheidenheid niet langer in toom houden.

‘En of Maria hen werkelijk alle drie ontboden had?’

Want dat zou getuigen van een zeldzame ondernemingsgeest voor een meisje van twintig.

Ja, alle drie. Zij had van ieder wat gekregen en tot dusver generlei onderscheid gemaakt. En zij hadden geconcludeerd dat zij hen alle drie zou afkunnen.

Dat opent tenminste vooruitzichten en het lijkt pas een begin.

‘Of zij geloofden dat zij op haar post zou zijn?’

‘Natuurlijk,’ zegt Ali ‘anders had zij onze geschenken immers geweigerd?’

En zijn vertrouwen werkt zo aanstekelijk dat ik nu op mijn beurt overtuigd ben van Maria’s offervaardigheid.

‘Dit is de straat,’ verklaar ik. ‘En hier is nummer vijftien. Hier zit het aardige meisje jullie op te wachten.’

En wij maken halt om het toverpaleis te inspecteren.

Ik kon nu wel afscheid nemen, want mijn christelijke plicht is volbracht en voor de apotheose hebben zij feitelijk van mij geen bijstand nodig. Maar waarom niet blijven? Waar plaats is voor drie is ook plaats voor vier, doch ik stoot die zondige gedachte met geweld van mij af. Mijn kameraden zien er nochtans joviaal en hartelijk uit en ik heb de indruk dat zij bereid zijn Maria als koek met mij te delen. Neen, neen. Ik wil enkel bij de eerste begroeting van mijn drie Romeo’s aanwezig zijn, hun nog even mijn zegen geven en pas naar huis gaan met mijn krant en mijn stramme pikkels nadat de kroon op mijn werk is gezet.